

ЯВИЩЕ МОВНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ З СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ПОГЛЯДУ

У статті розглянуті основні чинники формування мовної варіативності та її вплив на процес функціонування мовних одиниць. Особливу увагу приділено соціолінгвістичному аспекту.

Ключові слова: *варіативність, варіантність, варіант, інваріант, соціальна характеристика мовця, ситуація спілкування.*

This article deals with the main factors of the language variability and the way it affects the process of the language units functioning. Special attention is paid to the sociolinguistic factor.

Key words: *variability, variance, variant, invariant, the speaker's social background, the situation of communication.*

Останнім часом проблема варіативності мовних одиниць різних рівнів та з урахуванням соціолінгвістичного аспекту привертає особливу увагу лінгвістів. Це закономірно, оскільки варіативність мови є однією з її фундаментальних властивостей, що забезпечує здатність мови служити засобом спілкування людей.

Дослідження мовної варіативності допомагає розв'язанню важливих проблем фонології, синтаксису, семантики, виробляє нові методологічні підходи при дослідженні взаємодії соціальних та саме лінгвістичних процесів у мові, що й зумовлює **актуальність** цієї статті. Фонетична варіативність, вивчення якої відносять до найбільш актуальних завдань, що стоять перед лінгвістикою, також отримує належне висвітлення у працях сучасних лінгвістів, оскільки очевидно, що без прояснення закономірностей варіативності звукового боку мови неможливо розв'язання багатьох прикладних та методичних завдань.

Варіативність можна виявити на всіх рівнях мовленнєвої комунікації – “від володіння засобами різних мов (та, отже, варіювання, поперемінне використання одиниць кожної з мов залежно від умов спілкування) до усвідомлення мовцем допустимості різних фонетичних або акцентних варіантів, що належать до однієї мови)” [1, с. 36].

Отже, **метою** цього дослідження є відслідкувати процес формування та функціонування мовної варіативності та вплив на неї соціального фактору. Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні **задачі**:

1) систематизувати основні важливі думки дослідників-лінгвістів, що займалися цією проблемою;

2) виділити основні чинники, що впливають на формування мовної варіативності та з урахуванням соціального фактору.

За визначенням Л.А. Вербицької, “варіативність – это обязательная черта языка, она определяется языком, называется им” [2, с. 14]. Фонетична варіативність, наприклад, зумовлена певною позицією фонему у слові, впливом якості оточуючих звуків, місцем по відношенню до наголосу, а також індивідуальними особливостями вимови на кожний даний момент.

Беліков В.І. вважає, що “варіативность – это прежде всего несоответствия во внешнем виде, в форме языковых знаков, которые имеют один и тот же смысл” [2, с. 21].

Треба розрізняти поняття “варіантності” та “варіативності”. Варіантність не провокується мовою (на відміну від варіативності), а дозволяється нею. На думку

Л.А.Вербицької, варіантністю ми називаємо два різних способи реалізації однієї одиниці або поєднання одиниць.

В.М. Солнцев вважає ці два терміни взаємозамінними, та пов'язані з цим поняттям терміни “варіант” та “інваріант”, а також похідні від них не є, на його думку, лінгвістичними за походженням [6, с. 31]. Це – міждисциплінарні терміни, за допомогою яких зазвичай характеризують структуру, існування та функціонування об'єктів, що належать до різних сфер дійсності. Сьогодні ці терміни міцно закріпилися й у сфері лінгвістики, хоча їх використовують головним чином у роботах, присвячених мовним одиницям та їх функціонуванню.

У сучасній лінгвістиці поняття варіативності (варіантності) часто використовується на подвійній основі. По-перше, як характеристика будь-якої мовної мінливості, модифікації, яка може бути результатом еволюції, використання різних мовних засобів для позначення схожих або одних і тих же явищ, або ж результатом інших причин. При такому розумінні відпадає необхідність у розділенні цих понять: варіативності – інваріантності. У цьому випадку існують тільки варіанти, але немає інваріантів. По-друге, поняття варіативності використовується як характеристика способу існування та функціонування одиниць мови у синхронії. У другому випадку, особливо у фонологічних дослідженнях, поняття варіювання виступає на тлі поняття інваріантного, незмінного. Тут терміну “варіант” супутником виступає термін “інваріант”. З фонології це друге використання поняття варіативності пізніше було перенесено й на інші сфери лінгвістики. “Варіантно-інваріантний” підхід до вивчення мовних одиниць привів, як відомо, до створення двох термінів – емічних та етичних, що створюють пари: морфема – морф (аломорф); фонема – фон (алофон); лексема – лекса (алолекса) і т.д. Перші члени пар використовуються для позначення одиниць-інваріантів, другі – для одиниць-варіантів [5, с. 32].

Поняття варіювання, варіантності, варіантів у лінгвістиці та, очевидно, у науковій сфері взагалі, з'явилися раніше поняття інваріанта. У загальному розумінні під “инвариантностью” розуміється “свойство величин, уравнений, законов оставаться неизменными, сохраняться при определенных преобразованиях координат и времени” [7, с. 205]. Ця властивість служить підставою висновку інваріантів – декотрих абстрактних істот, у яких відображається те загальне, що на даному часовому зрізі характеризує будь-яку групу, або клас тих чи інших об'єктів: “Выделяя инвариант большой группы объектов, мы приходим к абстракции – собирательному понятию, охватывающему всю группу в целом” [3, с. 91].

Певні об'єкти, що складають групу, або клас, по відношенню до яких може бути виділений інваріант, є варіантами. При такому розумінні інваріантів та варіантів вони припускають один одного та не можуть існувати один без одного. Сама ідея варіативності має на увазі мінливість, модифікацію будь-чого при збереженні декотрих істотних властивостей цього “будь-чого”, що залишається “самим собою”. Отже, варіативність – це не просто мінливість, або модифікація, яка не призводить до появи нової істоти. Варіативність, таким чином, має на увазі і мінливість, і постійність, виступає як єдність мінливого та постійного.

Неважко побачити, що і при першому розумінні варіативності, коли використовується варіант без поняття інваріант, так або інакше береться “точка відліку” для варіювання, дещо постійне, наприклад, якість поняття, що отримує різне позначення у різних списках одного й того ж тексту. Друге розуміння варіативності уявляє собою розвиток та поглиблення першого розуміння, введення у лінгвістику загальних принципів теорії варіативності – інваріантності.

Оскільки кожний варіант як член будь-якого варіантного ряду несе в собі загальнокласову властивість, уявляє собою єдність загального та окремого, інваріантного та варіантного, то за певних умов можливе відвернення від протиставлення інваріантного та варіантного. Можливо, цим можна пояснити, чому у багатьох лінгвістичних працях

обходяться без спеціального протиставлення інваріантів та варіантів. У багатьох випадках “ало-емічна” термінологія (два ряди термінів) позбавляє дослідника необхідності звертатися до понять варіантів та інваріантів.

Проблема варіативності у лінгвістиці встає у весь зріст у наступних випадках: а) при вивченні “механізма”, “побудови” мови, яке можна назвати варіантно-інваріантним; б) при вивченні функціонування мови та переходу від мови до мовлення; в) при дослідженні внутрішньомовних факторів змін та розвитку мови (варіювання та перевтілення варіантів у нові істоти); г) при потребі пояснити різне “обличчя” одних і тих же одиниць або форм (лиса – лисиця, трактор – трактори), пояснити різного роду чергування під впливом різних факторів (напр.. *z/ж* в українській *бігти – біжить*, *s/z* в англійській *hats – pens*); д) при соціолінгвістичному вивченні варіювання норми та використання різних проявів одних і тих же одиниць у стилістичних, експресивних та нормотворюючих цілях. Звичайно, все згадане не вичерпує всіх випадків, коли виникає необхідність прямого звернення до поняття варіативності. Але, очевидно, що для лексикографічних досліджень це найбільш важливі випадки [6, с. 33].

Із соціолінгвістичного погляду явище варіативності заслуговує на увагу оскільки мовні варіанти можуть використовуватися залежно а) від соціальних розбіжностей між носіями мови та б) від розбіжностей в умовах мовленнєвого спілкування. Так, існує певна залежність між такими характеристиками носіїв мови, як вік, місце народження, професія, рівень освіти та ін., та тими перевагами, які вони роблять варіантам. У. Лабов виявив ці залежності у сучасному американському варіанті англійської мови. Так, він установив, що початковий приголосний у таких словах, як *thin* “тонкий”, *thick* “товстий” реалізується по-різному у мовленні представників вищих соціальних шарів американського суспільства (він назвав цей варіант престижним) та в мовленні інших соціальних груп. Чорношкірі американці, носії American English значно частіше, ніж інші групи мовців, оминають приголосний [r] в позиції перед приголосним, тобто при вимові слів типу *first* “перший”.

Це – один вид варіювання, власне соціальний (його ще називають стратифікаційним, оскільки він відтворює стратифікацію мовного суспільства на шари та групи). У. Лабов називає варіанти такого походження, що залежать від соціальних характеристик мовців, індикаторами: кожний варіант начебто вказує на соціальний статус носія мови [4, с. 50].

Крім того, використання припущених нормою варіантів може залежати від умов мовлення: від стилю, жанру, ступеню уваги мовця до власного мовлення, офіційності/неофіційності оточення і та ін. Одні й ті ж носії мови можуть обирати різні варіанти в залежності від вказаних умов. Так, в офіційному оточенні, коли мовець намагається контролювати свою умову він обирає більш чіткі вимовні форми, а в невимушеному оточенні скоріш за все вважатиме за краще зредуковані варіанти. Це варіювання *стилістичне*. Варіанти такого роду У. Лабов називає *маркерами*: вони маркують різні стилі мовлення, до яких належать різні варіанти однієї мовної одиниці.

Таким чином можна зробити **висновки**, що варіативність мовних знаків залежить від параметрів двоякого роду – від соціальних характеристик носіїв мови (і тоді слід говорити про соціальну диференціацію мови) та від ситуації мовленнєвого спілкування (і в такому випадку до уваги приймається функціональна його диференціація). Виявляючись у процесі функціонування мови, варіативність є одним із внутрішньомовних чинників розвитку та зміни мови, дія якого пов’язана з іншими внутрішніми та зовнішніми чинниками мовного розвитку. Процес зміни та розвитку мови визначається у процесі нескінченного використання, відкидання, відбору, створення різноманітних варіантів, одним словом, у ході нескінченного варіювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беликов В.И. Социолінгвістика: Учебник для вузов / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.

2. Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно / Л.А. Вербицкая. – М., 2001. – 146 с.
3. Илларионов С.В. Гносеологическая функция инвариантности / С.В. Илларионов // Вопр. философии, 1968. – № 12. – С. 90–104.
4. Лабов У. Исследование языка в его социальном комплексе / У. Лабов // Новое в лингвистике. – Вып. VII – Социоллингвистика. – М., 1975. – С. 41–56.
5. Скворцов Л.И. Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии // Литературная норма и просторечие / Отв. ред. Л.И. Скворцов. – М.: Наука, 1977. – С. 29–57.
6. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование / В.М. Солнцев. – М.: Наука, 1983. – 301 с.
7. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А.А. Грицанов. – Минск: Интерпрессервис: Кн. дом, 2001. – 1038 с.